

UDK. 958.45

KAZAKİSTAN'DA DÜNDEN BUGÜNE TARİH EĞİTİMİ HISTORY EDUCATION IN KAZAKHSTAN: PAST AND TODAY

Telli KORKMAZ*

Özet

Eğitimin bir parçası olan tarih öğretimi, diğer bilimlerden farklı olarak insan düşüncesinin, algısının, kültürünün ve sahip olduğu maddi-manevi değerlerinin oluşmasını sağlamaktadır. XIX. yüzyıldan itibaren Rus esaretinde yaşayan Kazaklar, her alanda olduğu gibi tarih eğitiminde de Rus eğitim ve kültürünün etkisinde kalmıştır. Bunun yanında, değişen ideolojilerin getirdiklerini de göz ardı etmemek gerekir. XX. yüzyılın evvelinde Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Kazakistan, Sovyet sisteminin uyguladığı tarih yazımı ve öğretimi kurallarına uymak zorunda kalmıştır. Türk halklarının ortak tarihini oluşturan Sakalar, Hunlar, Göktürkler gibi eski Türk devletleri Sovyet Kazakistan'ında uygulanan tarih ders kitaplarında yer almazken bağımsızlık sonrasında yeni araştırmalara da yer verilerek anlatıldığı saptanmıştır. Ayrıca Kazakistan tarihinde çok önemli yerleri olan Kenesari direnişi, Alaş Orda yönetimi, 1932-1933 açlık yılları vs. gibi tarihi olaylar Kazakistan'da tarih ders kitaplarında haklı yerini alarak objektif bir şekilde öğretilmektedir. Lakin bunun yanında, Sovyet dönemi ile bağımsızlık döneminin tarihçilik anlayışlarındaki farklılıklardan doğan çelişkilerin aradan geçen 25 yıllık zamana rağmen tamamen bertaraf edilemediği de görülmektedir.

Çalışmamızda Kazakistan Cumhuriyeti'nde bağımsızlıktan önce ve sonra uygulanan tarih eğitimi karşılaştırılarak bu süreçte yapılan değişikliklerin üzerinde durulacak, ayrıca ortak Türk tarihi açısından değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Eğitimi, Türk Dünyası, Kazak, Sovyet Sistemi, Ortak Türk Tarihi, Kazakistan.

Summary

History teaching, which is a part of education, provides the formation of human thought, perception, culture, and material-spiritual values, unlike other sciences. XX. It had to comply with the historiography and teaching rules applied by the Kazakh Soviet system in the Soviet Union. Old Turkic states such as Sakalar, Huns and Göktürks, which make up the common history of the Turkic peoples, were found not to be included in the history textbooks applied in Soviet Kazakhstan, but after the independence, new researches were also mentioned. In addition, the Kenesari resistance, which constitutes the important events of the history of Kazakhstan, Alash Orda Administration, 1932-1933 Years of Hunger, etc. Are taught objectively in Kazakhstan history textbooks. In addition to this, it can be seen that the contradictions arising from the differences in the Soviet period and the historiography of the independence period can not be totally eliminated in spite of the past 25 years. In our work we will compare the history education applied before and after

* Yrd. Doç. Dr. Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

independence in the Republic of Kazakhstan, also Common Turkish history Evaluations will be made.

Key Words: History Education, Turkic World, Kazakh, Soviet System, Common Turkic History, Kazakhstan.

Giriş

Türk Cumhuriyetleri geçtiğimiz sene bağımsızlıklarının 25. yılını kutladılar. Çeyrek asırlık bağımsızlık yılları bu ülkeler için aynı zamanda bir değişim süreci olmuştur. Yönetim, ekonomi, kültür, sanat, sosyal yaşam, eğitim, teknoloji, ilim vs. gibi alanlarda yaşanan değişimler ve gelişmeler göğsümüzü kabartmaktadır. Bu değişimler doğal olarak tarih ilmi ve tarih öğretimi alanlarında da göze çarpmaktadır. 1917 Ekim Devrimi'nden ve Sovyet cumhuriyetlerinin oluşumundan sonra bütün SSCB ülkelerinde benzer içerikli Marksist-Leninist ideolojiye sahip bir tarih öğretimi söz konusu idi. Türk halklarının ortak tarihini oluşturan Sakalar, Hunlar, Göktürkler gibi eski Türk devletleri neredeyse müfredatlarda hiç yoktu. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını elde eden Türk cumhuriyetlerinin tarih kitaplarında ortak Türk tarihinin öğeleri haklı yerini almaya başladı. Tarih eğitimi ve öğretiminde değişimlerin yaşandığı Türk cumhuriyetlerinden biri de Kazakistan Cumhuriyeti'dir.

Kazak topraklarında Rus istilasıyla birlikte başlatılan Ruslaştırma siyaseti SSCB döneminde sistemli biçimde ilerletilmiş ve büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. Kazakistan'da değişimler aslında 1980'li yıllarda Kazakçanın milli dil olarak önemini yitirmesi ve unutturulması karşısında yaşanan uyanış ile başladı. Devamında ise SSCB'nin dağılması ve Kazakistan'ın bağımsızlığını elde etmesi olaylarından sonra dil ve tarih eğitiminde bir takım değişiklikler yapıldı. Uyanan tarih bilincinin etkisi ile artık Kazak halkı geçmiş devirlerini gerçekçi açıdan ele alınması gerektiğini kavradı.

Çeyrek asırlık bağımsızlık sürecinde Kazakistan eğitim sisteminde yapılan önemli değişiklikler, doğal olarak her alanda müfredat değişimini zorunlu kılmıştır. Tarih öğretiminde de hem ortaokul, lise düzeyi müfredatlarda, hem de üniversitelerde okutulan kitaplarda önemli ölçüde değişiklik yapılmıştır. Bu hususta Kazakistan tarihçilerinin çalışmaları takdire layıktır. Козыбаев М.; Историография Казахстана: уроки истории. - Алма-Ата, Рауан, 1990, E.Z. Kabıldinov, A. T. Қауырбайева, В. Ǵ. Аяған, М. J. Шеймерденова, Сейден Жолдасбайев vs. tarihçilerin hazırladığı ders kitaplarını değerlendirmemek mümkün değil. Günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti'nin okullarında okutulan tarih ders kitaplarındaki konular 25 sene önce hiç öğretilmiyordu veya farklı açılardan izah

ediliyordu. Tarih ilmindeki bu değişimleri sadece ders kitaplarında değil, tarihi araştırmalarda, monografilerde, keza tarih ilmini etkileyen ilim dalları olan arkeolojide, etnolojide, antropolojide vs. görmek mümkündür.

Bu çalışmada daha çok bağımsızlık öncesi ve sonrasında, Kazakistan'da tarih öğretimi karşılaştırılarak incelenmiştir.

Bağımsızlık Öncesi Kazakistan Tarihinin Öğretimi

Tarih ilmi bir milletin birlik ve beraberliğindeki en önemli yapı taşlarından biridir. Tarihi öğretmek, onu bilmek öğrenmek kadar önemlidir. Çünkü tarih öğretimi, vatandaşlık bilinci oluşturma ya da iyi vatandaş yetiştirme yolunda en fazla istifade edilen öğretim alanıdır. Özellikle ilköğretim ve lise dengi okullarda okutulan tarih kitapları, neredeyse bütün toplumun tarih algısını şekillendiren materyallerdir. Bu gerçeğin bilincinde olan Sovyet idareciler, tarih bilimine ve tarihçilere önemli misyon yüklemişlerdi. Öncelikle, Sovyet yönetimi Çarlık Rusya'sının Rus olmayan halklara karşı yürüttüğü asimilasyon politikalarını tarih ve kültür alanında devam ettirmişlerdir. Bir Sovyet ulusu inşa etmeyi amaçlayan bu sistem, halklar arasındaki dil ve dini ayrılıkları "Sovyet kardeşliği" çatısı altında birleştirerek yönetmeyi hedefliyordu. Dolayısı ile Sovyet ulusunu teşkil edecek olan halkların yeni tarihsel hafızaya ihtiyacı vardı. Bu ise yalnız yeni tarih kurgusu ile mümkün olabilirdi. Ancak bu şekilde komünist ideolojisi devamlılığını ve bütünlüğünü koruyabilecekti. Nitekim, 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra yeni iktidar Rusya'da yürüttüğü Sovyetleştirme siyasetini tarihçilik, tarih eğitimi ve tarih yazımı alanında sistemli olarak devam ettirmiştir. İlk aşamada Marksist-Leninist bir düşünceye sahip yeni tarihçilerin olmaması nedeniyle Çar döneminden kalma kendi tabirleri ile "burjuva tarihçilerine" çalışmalarını devam ettirmeleri konusunda engel olmamışlardır. Fakat sonra kurulan Sosyal Bilimler ve Tarih Enstitülerinden yetişen tarihçiler onların yerini almaya başlamıştır.

8 Aralık 1930 yılında Komünist Akademisi Tarih Enstitüsü'nün parti toplantısında, Sovyet tarih biliminin başında olan Pokrovski, Sovyetler Birliği'nde tarihçilere düşen görevi şu şekilde açıklamaktaydı: "*Tarih alanındaki mücadele, partinin esas hattı için yürütülen mücadeledir... Bu iki mücadele arasında kırılmaz ilişkiler mevcuttur. Onları ayırmak mümkün değildir... Tarih bu siyasi mücadelede büyük silahtır... Tarih diğerlerine nazaran önemli siyaset bilimidir. Geçmiş siyaset tarihi ile bu günün siyaset tarihi arasında bir bağ vardır. Tarihi bu politikadan ayırmak mümkün değildir. Tarihin başka düşüncesi olamaz*" (Ağayev, 2006, 84).

Böylece, Sovyet sistemi, kurduğu yeni Sovyet cumhuriyetlerinin tarihlerinin yazılmasını sağlamıştır. Bu aşamada ilk olarak Kazakistan SSR tarihi hazırlanıp yayınlanmıştır. 1943 yılında Almatı'da basılan bu eser A. M. Pankratova, B. D. Grekov, N. M. Drujinin, Ermukhan Bekmahanov, Alkey Margulan, Muhtar Avezov, Esmagambet İsmayılov gibi Rus ve Kazak tarihçiler tarafından hazırlanmıştır (Abdulvahap Kara, 2016, 15). Sonraki yıllarda benzer çalışmalar diğer Sovyet cumhuriyetlerinde de yayımlanmıştır.

Kazakistan'da tarih eğitimi genel olarak; 6. sınıflarda Eskiçağ tarihi, 7. sınıflarda Ortaçağ tarihi, 8. sınıflarda 18. yüzyıldan 1914'e kadarki dönem, 9. sınıflarda 20. yüzyıldan günümüze kadar yaşanan tarihi olaylar, 10. sınıflarda ise kültür ve medeniyet tarihi şeklinde uygulanmaktadır. Bu programlara Türk tarihi açısından bakacak olursak, Eski çağ veya kadim devirler Türk tarihi dediğimizde aklımıza ilk İskitler gelmektedir. Lakin Sovyet yıllarında İskitlerle ilgili sadece Kazakistan'da değil, bütün Türk dünyası devletlerinde kitaplar, araştırmalar ve ders kitapları tamamen farklı konularla doldurulmuştu. İskitlerle ilgili ise Alan, Pers ya da düşman, onlara karşı savaşılması gereken yabancı, barbar bir kavim olarak bahsedilmekteydi. Ders kitaplarında Massagetler ve Sakalar daha çok vahşi ve barbar olarak tanıtılıyordu. Bu dersliklerde onlarla ilgili, savaş esnasında ilk öldürdüğü kişinin kanını içtikleri, her öldürülen düşmanın kafasını kesip krala sunmaları, düşmanın kesilen ellerinden zırhlar yapmaları, öldürülen kişinin kafasından kadeh yapıp içine düşmanın kanını dökerek içmeleri, yine çıkartılan bu kafa derisini atın başına takmaları, kesilen kafaların sayısına göre kraldan birçok ödüller almaları ve kanla doldurulmuş büyük bir kazandan bir bardak kan içerek sefere çıkmaları gibi bilgiler yer almaktaydı (Kapar, 2016, 246).

Sovyet Kazakistanı'nda da tarihi olaylar farklı başlıklar altında verildiği gibi uygulamada da ideolojik bir bakış açısı ile anlatılmaktaydı. Yalnız 1969-1970 yıllarında K. A. Akişev önderliğinde Almatı'nın doğusuna 50 km uzaklıktaki Esik (Issık kurganı) Kurganı'nda (Daniyarova, 2009, 19) yapılan arkeoloji kazılarında sonra Kazakistan tarihi ile ilgili yazılmış bütün ilmi eserler değiştirildiği gibi ortaöğretim ders kitaplarında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Kurganda bulunan Altın Elbiseli Adam diye tabir ettiğimiz Saka şehzadesinin (Tigin) altın giyim kuşamının fotoğrafları ve bulgularla ilgili açıklamalar 7, 8, 9. Sınıf ders kitaplarına yerleştirilmiştir. Kazılardan elde edilen bulgulardan yola çıkılarak Sakaların sosyal ve kültürel hayatlarının anlatıldığı bu dersliklerde, Türk tarihi açısından öneme sahip gümüş çanak üzerindeki runik satırlar konusunda

Kazakistan'daki insanların yazı tarihlerinin çok eskiye dayandığı söylenmektedir (Bekmahanova, 1985, 9). Fakat göçebelerin kökenlerine değinilmediği gibi Altın Elbiseli Adamın da kökeni konusunda hiçbir şekilde fikir belirtilmemektedir.

İskit, Saka, Usun gibi atlı-göçebe ve göçebe kavimlerin Türk kağanlığının hakimiyeti altına girdiği anlatılan bu ders kitaplarındaki Türk Kağanlığı ya da Batı Türk Kağanlığından kasıt Türkiye literatüründeki Göktürk devletidir (Bekmahanova, 1991, 11). Türk tarihi açısından en önemli yapı olan Göktürk devleti ve Oğuzlar materyalist düşüncenin ürünü olan bu dersliklerde “Kazakistan bölgesinde kurulan eski feodal devletler” başlığı altında izah edilmektedir (Bekmahanova, 1991, 15).

Bağımsızlık öncesi ders kitaplarında göze çarpan konulardan biri de Kazakistan'ın Rusya tarafından işgali sürecidir. İdeolojinin veya baskının etkisinde kalan tarihçiler, Sovyet kardeşliğinin tarihini olabildiğince geriye götürmeye çalışmışlardır. Ancak bu şekilde Sovyet kardeşliğini pekiştirebilirlerdi. Çünkü yakın dönemde çarlık rejiminin yaptığı kanlı olaylar Kazak halkının hafızasında derin izler bırakmıştı. Haksız işgal ve savaşlar üzerinde Sovyet kardeşliğini tesis etmek imkânsızdı. Bu nedenle Kazakistan'ın işgali yeni tarih anlayışına göre yazıldı ve buna istinaden de öğretildi.

Hazırlanan ders kitaplarında “Kazakistan'ın Rusya'ya Katılması” başlığı altında ilhak süreci tamamen “Sovyet kardeşliği” temellerine dayandırılarak öğretildi. Örneğin, 7-8. Sınıf ders kitaplarında konu şu şekilde izah edilmektedir; “Doğu'dan Cungarların yapmış olduğu saldırılar, güneyden Hive feodallerinin vermiş olduğu zararlar sebebiyle XVIII. yüzyılın başlarında Kazakistan'ın durumu oldukça ağırlaşmıştı. Bu duruma İran Şahı'nın baskısı da eklenince durum iyice zorlaştı. Bu süreçte Kazaklar ile Ruslar arasında ilişkiler güçlenmeye başladı. Bu ilişkiler Kazak Hanlarının Rusya'dan himaye istekleri ile sonuçlandı Ebulhayr” (Süleymanov, 1970, 56) Burada kanlı çarpışmalarla, mücadelelerle gerçekleşen Rus işgali dönemi ve gerçek tarih görmezden gelinerek, gönüllü katılımdan bahsedilmektedir.

Oysa tarihi bir olay olan Kazak cüzlerinin Rusya'ya birleştirilmesi Kazak ve Rus tarihçiler tarafından bilinen inkar edilemez bir gerçektir. Küçük Cüz Hanı Ebulhayr Han'ın 1730 yılında Rus çaricesi Anna İvanovna'ya himaye arzusu ile gönderdiği iddia edilen mektup Sovyet tezinin esasını teşkil etmiştir. Ebulhayr Han mektubunda; “... İtaatimizdekiler ile... Orta ve Küçük Cüz Kazak halklarıyla birlikte sizin hizmetinizdeyiz ve sade halkla birlikte himayenizi talep ediyoruz...” diyordu

(Doğan, 2015, 242). Yani burada dış düşmanlara (Kalmuklar) karşı himaye edilme ricası söz konusu. Kazakların Rusya tabiiyetine alınma isteği söz konusu değildir. Burada himaye ve tabiiyet kelimeleri üzerinde politik oyunlar yapıldığı açıkça gözükmemektedir. Akabinde yani, 1731 yılında Anna İvanovna Ebulhayr Han'a hâkimiyetindeki Kazakların Rusya tabiiyetine alındığını ifade eden bir mektup göndermiş ve Tевкеlev'i elçi göndererek durumu resmileştirmiştir (Hayit, 1987, 133). Ebulhayr Han ve birkaç Kazak Bey'inin Rusya'nın himayesini istemesi Kazakların gönüllü olarak Rusya'nın ahalisi ve bir parçası olduğu anlamına gelmez. Nitekim Kazak topraklarının Rusya'nın genişleme siyasetinde önemli olduğu I. Petro tarafından kaydedilmiştir. Rusya'nın genişleme siyasetini başlatan I. Petro, Kazak Ordalarını Asya'nın kapısı ve anahtarı adlandırarak onların mutlaka Rusya himayesine alınmasının zorunluluğunu vurgulamıştır (Hayit, 2004, 49).

Ortaokul müfredatlarında ve o dönemde yazılmış tüm Kazakistan SSR Tarihi kitaplarında, Ebulhayr Han'ın Çariçeye yazdığı himaye mektubu üzerinden işgaller, Kazakistan'ın Rusya'ya gönüllü bir şekilde katılımı olarak açıklanmıştır. Karışık mücadeleler arasında kalan Kazaklar için Rusya "kötünün iyisi" yani az zararlı çıkış yolu olarak gösterilmekteydi (İstoriya Kazahskoy SSR, 1943, 112). Rus işgali başladıktan sonra Kazakların bozkırlarda Rusların yayılmasına karşı Sultan Kenesari, Sırım Batur, İsatay Tayman gibi önderlerin hürriyet yolundaki mücadeleleri basit bir isyan ve ayaklanma olarak değerlendirilmiştir.

Bukey Han önderliğinde Küçük Cüz'den ayrılarak Ural ve Volga arasındaki bölgede yerleşen halkın İsatay Tayman önderliğindeki mücadele hareketi "1836-1838 yıllarında Bukey Hanlığında İsatay Tayman ve Mahambet Utemisov önderliğinde köylü ayaklanması" şeklinde ele alınmıştır. Bu isyanın hanlık rejimine karşı yapıldığı anlatılarak baskıcı rejimin zorlukları çarlık rejimi ile karşılaştırılmış ve kardeş halkların aynı sorunlardan mustarip olduğuna vurgu yapılmıştır (Bekmahanova, 1991, 85). Rusların Kazak yurtlarını ele geçirip yayılmasına ve Kazaklara ettiği zulümlere karşı halkı kendi etrafında birleştirerek işgallere son vermeyi hedefleyen Kenesari Kasımov önderliğindeki mücadele ise "1837-1847 yıllarında Kenesari Kasımov'un feodal-monarşi hareketi" konu başlığı altında izah edilmiştir. Burada Kenesari Kasımov hareketi Kazak aristokrasisinin tepkisi olarak değerlendirilerek onun esas amacının bütün Kazak Cüzlerinin Hanlık yönetiminde birleştirmek olduğu anlatılıyor. Yalnız çar yönetiminin kabul etmemesi üzerine Kasımov'un İngilizlerin desteklediği Orta Asya hanlarına güvendiğinin altı çizilmektedir. Bu

durumun ise Kazakistan'ın Rusya'dan ayrılmasına katkı sağlayacağına vurgu yapılarak çar yönetiminin karşı hamleye geçmesi haklı gösterilmiştir (Bekmahanova, 1991, 89). Sovyet tarihçiliğinde Rusya, eğitimin, medeniyetin ve gelişimin kaynağı, Rus dili ise bu yolun anahtarı olarak anlatılıyordu. İstisnasız bütün halkların ve Kazakların Rusya tabiiyetine girmesi ilerici bir hareket olarak değerlendiriliyordu. Özellikle Rusya'da Aralık 1825'te çıkan isyan katılımcılarının (dekabristler) Sibirya'ya sürgüne giderken yol üzerindeki Kazakistan'da biraz yaşamalarının Kazak kültür ve medeniyetinin gelişimine önemli etkisi olduğu vurgulanıyor (Bekmahanova, 1991, 91). Kazaklardan vergi toplanmasına rağmen Rusya devletinin üzerine düşen bütün görevlerini yaptığı anlatılıyordu. Kazakistan'ın Rusya'ya katılması ile tarım ve ticaretin gelişmesi, yolların köprülerin yapılmasından bahsediliyordu. Bütün bunlara ek olarak Rusya'nın Kazakları dış güçlere karşı koruduğu önemli bir şekilde vurgulanıyordu (Kazak SSR Tarihi. VII-VIII Klas, 1980, 56).

Bağımsızlık öncesi ders kitaplarında dikkati çeken diğer bir konu ise Kazak-Rus halklarının dostluğunun tarihsel derinliğe dayandırılması meselesidir. Bunun için tarihçiler tarafından, her iki halkın yabancılara karşı birlikte yaptığı savaşlar ön plana çıkarılmıştır. Bu halklar arasında irtibatın ticari ilişkilerle başladığını ifade eden Sovyet tarihçiler, Kazak-Rus ilişkilerini ve keza dostluğunu kadim tarihe dayandırıyorlardı. Dersliklerde ise Kazakistan'ın Rusya tabiiyetine girmesinin bu dostluğun pekişmesine katkı sağladığı anlatılıyordu. Batı Sibirya'nın Rusya'ya katılmasının Kazakistan ile Rusya arasındaki dostluğun bugüne kadar gelmesini sağladığı söyleniyordu. Ayrıca bu ilişkiyi geliştirmek adına Rusya'nın Tara nehri kıyısına bir kale inşa ettiği ve bunun sayesinde ise Kazakların dışarıdan gelecek saldırılara karşı korunmuş olduğu izah ediliyordu. Hatta Türkistan'ın işgali meselesinde önemli bir dönüm noktası olan Kazan Hanlığının çöküşü ve Rusya tarafından alınmasının Rusya-Kazakistan ilişkilerini pekiştirdiğinden bahsediliyordu (Kazak SSR Tarihi. VII-VIII Klas, 1980, 33). Bunun dışında Ruslarla yerli halkların dış düşmanlara karşı birlikte verdikleri mücadeleler ön plana çıkarılmaktaydı. Moğollara, Hanlara, Beylere, feodallere karşı verilen mücadeleler, sonrasında Napolyon'a karşı Rus ve Rus olmayan halkların kahramanca savaşları, I. ve II. Dünya savaşları tarihçiler için "Sovyet kardeşliği ve dostluğu" konusunda kullanılan önemli tarihi olaylardı. Geçmiş bu şekilde ideolojik anlatım ve yargılarla okul programlarına yansımak, öğrencilerin yanlış düşüncelere sahip olmasına sebep olmuştur. Oysa bunun pedagojik açıdan eğitim politikalarında arzulanan hedefler arasında olmaması gerekir.

Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Tarihinin Öğretimi

15. yüzyılda Kazak Hanlığının kurulması ile tarih sahnesine çıkan Kazaklar, Türk tarihinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Ortaçağın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti Batı Türklüğünün, Timur İmparatorluğu ise Doğu Türklüğünün belirleyicileri ve sembolleri olmuş iken Timur Devleti'nin çöküşünden sonra Doğu Türklüğü Kazan, Kırım, Özbek, Kazak, Hokant, Hive, Buhara vs. gibi hanlıklara bölünmüştür. Kazak Hanlığı da bu aşamada kurulan hanlıklardan birisidir. Sonraki süreçte bu hanlıklar ayrı ayrı bağımsız ve özerk cumhuriyetler olmuşlardır. Batı Türklüğünü birleştiren Osmanlı devleti ise 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın giderek artan baskısı altında kalmış ve 19. yüzyılda parçalanmıştır. 20. yüzyılda sadece Anadolu'daki Türkler bağımsız bir ülke kurmuşlardır. Hazindir ki, diğer Türk toplulukları Rusya, Çin, İran, Irak gibi ülkeler içerisinde kalmıştır. 1990'lı yılların başına gelindiğinde Doğu Türklüğü, bölgede değişen dengeler ve S S C B 'nin dağılmasıyla bağımsız ülkeler haline gelmiştir (Andican, 1996, 125-127).

Bugün dünyada birçok bağımsız Türk Cumhuriyeti vardır. Özerk cumhuriyet, bölge ve toplulukların sayısı da oldukça fazladır. Bu sebeple *Türk Dünyası* ifadesinin kesin çizgilerle tanımlanamadığı söylenebilir. Ancak, bugün bir *Türk Dünyası* gerçeği kabul görmektedir.

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsız olan Türk cumhuriyetlerinden birisi de Kazakistan'dır. Tarihi süreçte bir takım siyasi olaylara sahne olan Kazakistan bağımsızlığını 16 Aralık 1991 tarihinde ilan etmiştir (Kozıbayev, 2013, 557). Bu tarihten itibaren uluslararası kuruluşlarda Kazakistan Cumhuriyeti haklı yerini almıştır. Her milletin ve devletin geçmişinde olduğu gibi Kazakistan devletinin de tarihi acı-tatlı olaylarla doludur. Fakat ideolojik değişimler devletin ve milletin tarihinin objektif bir şekilde öğretilmesini engellemiştir. Sovyet sisteminin tarih yazımı ve tarihçiliği istikrarlı gözükse de yukarıda da bahsettiğimiz gibi Çar rejiminin uyguladığı Ruslaştırma siyasetinin bir benzeri olduğu yapılan yayınlar ve uygulamalarla ispatlanmıştır. Hatta 1991, 1995, 1998 baskılı ders kitaplarında aynı üslubun devam ettiği tespit edilmiştir.

Günümüzde orta öğretim tarih eğitiminde 6. sınıfta Sakalar, Hunlar, Üysinler anlatılmaktadır (Sadıkov, 2011). 7. sınıflarda Ortaçağ Kazakistan Tarihi kitabında Türk Kağanlığı, Batı Türk Kağanlığı, Oğuz Memleketi, Kumuklar anlatılmaktadır. Ayrıca Altın Orda ve Devletleri, Nogaylar, Timurlu devleti, Kazak Hanlığı gibi konular da detaylı bir şekilde izah edilmektedir (Joldasbayev, 2012). 8. Sınıflarda 18. yüzyıllardan 1914 yılına kadar olan tarihi olaylar anlatılmaktadır. Kazakistan tarihinin önemli

sayfalarını teşkil eden bu yıllar öğrenilmesi gerekli olduğu kadar öğretmesi de zor bir zaman dilimidir. Nitekim, Kazak Hanlığının parçalanması bölgelerin Rus hakimiyetine girmesi, yer yer yaşanan halk isyanları, Kalmuklarla (Cungarlar) mücadeleler, Abılay Han, Bökey Han yönetimleri, Rus işgaline karşı Kasım Kenesari başkanlığındaki mücadele tarihi gibi hadiseler bu zaman diliminde yaşanan tarihi olaylardır (Kabuldinov 2012). 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar yaşanan tarihi olayların anlatıldığı 9. Sınıflarda, Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti’nin kuruluşu, Alaş Orda yönetimi, 1916 bağımsızlık mücadelesi, Açlık ve Represiya, I. ve II. Dünya Savaşları, Ekonomik kalkınma, Sovyet dönemi Kazakistan’da Medeni gelişmeler ve bağımsızlık yılları anlatılmaktadır (Ayağan 2013). 10. sınıflarda ise Kazakistan tarihinin eski çağlardan, taş devrinden XX. yüzyıla kadar olan süreçte bölgenin kültürel gelişimi izah edilmektedir. Arkeolojik buluntular, Saka medeniyeti, Oğuz, Kıpçak kültürü, Tonyukuk ve Kaşgarlı Mahmut gibi Türk büyüklerinin bıraktığı eserler, mimari, milli miras ve medeni gelişmeler detaylı bir şekilde incelenmektedir (Joldasbayev, 2010). Hâlihazırda Kazakistan’da tarih, okullarda kronik olarak bu şekilde öğretilmektedir. Tarih eğitiminde istifade edilen müfredatlarda gerek konu anlatımında, gerekse eğitim yöntemlerindeki değişimler gözle görülür niteliktedir. Nitekim Sovyet dönemi kitaplarından seçilen kısımların şimdi okutulan müfredatlarla karşılaştırılması duruma açıklık sağlayacaktır.

Eskiçağ Kazakistan tarihinin önemli bir kısmını teşkil eden Sakalar İskitler, arkeolojik bulgular, Altın Elbiseli Adam konularının anlatımında Sovyet yıllarında basılmış kitapların hiç birinde etnik köken konusunda her hangi bir ifadeye yer verilmezken, şimdi Kazak halkının ataları şeklinde değerlendirilmektedir. Bu konuların işlendiği 6. Sınıf tarih kitaplarındaki; Yedisu bölgesi “sivri şapkalı sakaların” yoğun yerleştiği bölge olmuştur. Bu “sivri şapkalı saka” adı uzun süre kullanıla gelmiştir. Daha düne kadar Kazaklar kendilerinden “sivri şapkalı Kazaklar” olarak bahsederlerdi” şeklinde ifadeler yer verilerek Kazak halkının kökeni Sakalara bağlanmaktadır (Sadıkov 2011, 61). Hatta “Altın Elbiseli Adam” adlandırdığımız arkeolojik bulgu hakkında bilgi veren paragrafin sonunda, “Savaşçı Saka tayfaları Kazak halkının esas kurucularıdır” cümlesi ile Kazak halkının atalarının Sakalar olduğuna vurgu yapılmıştır (Sadıkov Tokmuhammed, 2011, 83).

Kazakistan’ın Rusya tarafından işgali veya Kazakistan’ın Rusya’ya katılımı olayının anlatılmasında da önemli değişimlerin olduğu tespit edilmiştir. Nitekim, “Sovyet vatandaşı” yetiştirmeyi amaçlayan rejim, tarihi olayları bu açıdan değerlendirdiği gibi, öğretimini de aynı amaçla

planlamıştı. Bu nedenle, SSCB'nin dağılmasından sonra bütün Türk cumhuriyetlerinde ve Kazakistan'da tarih eğitimi ve tarih ilmi bir takım sorunlarla yüz-yüze kalmıştır. Tarih eğitiminin sorunları konusunda Salih Özbaran, içerik, yöntem ve amaç gibi üç ana başlığa işaret ederek, lise ve üniversite öğrencilerine tarih olarak neleri, nasıl ve ne maksatla öğreteceğimizin dikkate alınması gerektiğini vurgular (Özbaran, 1992, 127). Bağımsızlık sonrasında diğer Türk cumhuriyetlerinde tarihin öğretilmesi konusunda, amaç ve içerik kesinlikle değişmiştir, yöntem ise süreç gerektirmektedir. Bu bağlamda, Kazakistan tarihinin önemli bir dönüm noktası olan Kazakistan'ın Rusya'ya bağlanması olayının anlatılmasındaki ifade ve amaç bağımsızlık sonrasında ideolojik prensiplerden arınarak değişmiştir. Gönüllü bir katılımdan bahseden Sovyet tarihçiliğinin aksine, şimdi kitaplarda olayın Rus işgali olduğu izah edilmeye çalışılmaktadır. 8. sınıf müfredatlarındaki Küçük Cüz Hanı Ebulhayr Han'ın 1730 yılında Rus çaricesi Anna İvanovna'ya himaye arzusunu bildirdiği mektubun ve bunu takip eden olayların anlatıldığı paragrafın sonunda, "... bu Kazak Hanlığının Rusya imparatorluğuna bağlanmasında bir başlangıç idi" diyerek, Rusya'nın siyasi planlarına dikkat çekilmektedir (Kabuldinov, 2012, 30).

Bağımsızlık sonrası önemli değişimlerin yapıldığı bir diğer konu ise Rus istilasına karşı yapılan isyanların ve hürriyet mücadelelerinin anlatımıdır. Sultan Kenesari, Sırım Batur, İsatay Tayman isyanları gibi yukarıda bahsi geçen mücadeleler artık basit bir isyan şeklinde değil, halk kurtuluş isyanı veya ulusal kurtuluş isyanı olarak anlatılmaktadır. Genellikle ana sebebi arazi kıtlığı olan bu isyanların sebepleri izah edilirken, "... Çar hükümeti Kazakların ezeli topraklarına askeri birlikler yerleştirip yer, tütün, yol vergisi gibi vergiler almaya başladı. Kazaklar kendi topraklarını kiralayarak kullana biliyorlardı. Çar hükümetinin askeri birlikleri Kazak köylerine saldırılar yapıyor ve halka göz açtırmıyorlardı." gibi ifadelerle bu toprakların Kazakların ata toprakları olduğuna vurgu yapılıyor (Kabuldinov, 2012, 129). Sultan Kenesari ve onun mücadelesinin Kazak tarihindeki yeri ve önemi konusunda ise, "... Kazak halkının yetenekli askeri komutanı olan Kenesari Kasımoğlu üç cüzü kendi etrafında birleştirerek Kazak halkını özgürlük ve bağımsızlık yolunda mücadele etmek için harekete geçirdi. Onun kurtuluş isyanı başarısız olsa da, Kazak halkının hafızasında ebedi kaldı." şeklinde değerlendirilerek halkın bağımsızlık yolundaki ortak mücadelesinin altı çiziliyor (Kabuldinov, 2012, 138).

Kazak halkının milli mücadelesinin en önemli tezahürü olan Alaş Orda hareketi, yaptırımları ve önderleri konusunun da müfredatlarda hak ettiği şekilde anlatıldığı görülmektedir. Alaş Orda yönetimi ve daha sonra onun Sovyet hükümeti tarafından baskı ile fes edilmesi 9. sınıf müfredatlarında şu şekilde anlatılmaktadır; “*Resmi kaynaklardaki Bolşeviklerin, milletlerin kendini yönetme hakkı ile ilgili yayınlarına umut eden Alaşordalılar 1920 yıllarının başında bu durumun gerçekleşme ihtimaline inanmışlardı. Fakat Alaş Özerk Devleti'nin başındakiler, Sovyet hükümetinin güvenini kazanamadılar. Bolşevik partisi pozisyonlarının güç kazanmasıyla birlikte başka hareket temsilcilerini yok saymak, hatta onları dışlama taktiğine geçtiler. Alaş hareketi üyeleri ekonomik dairesi çalışanları Sovyet kurumlarındaki görevlerinden azledilmiştir. Partinin herkesçe bilinen lideri Alihan Bökeyhanov'un görevine son verildi. M.Çokay yurtdışına gitmek zorunda kaldı. Totaliter rejimin güçlenmesiyle yavaş yavaş Alaş hareketiyle bağlantılı olanları siyasi takibe alma arttı. Aydın kesimin en üst düzeyi, milli kültürün simaları birer birer yok edilmiştir.*” (Ayağan, 2013, 77)

Sovyet döneminde yaşanan tarihi olayların büyük çoğunluğu 9. sınıf müfredatlarında anlatılmaktadır. Orta öğretimde, Kazakistan Tarihi isimli ders kitaplarının yanında dünya tarihi de öğretilmektedir. Bu program içerisinde dünyada kurulan büyük devletler kronolojik olarak anlatılmaktadır. Bu kitaplarda Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti ile ilgili bilgilere de geniş yer verilmiştir.

Sonuç

Yapılan araştırmalar sonucu milletin hafızasının karşılaştığı en ciddi tehlike olan ideolojik tarih anlayışının bütün yayımlanan tarihi eserleri etkilediği gibi ders kitaplarını da etkilediği, hatta gerçek tarihi tahrif ettiği tespit edilmiştir. Bilindiği gibi herhangi bir ideolojiye mensup olanlar, mutlaka kendilerine esas bir nokta seçerler ve tarih anlayışlarını onun üzerine, onun niteliklerine göre inşa ederler (Niyazi, 2012, 121). Sovyet rejimi de Sovyetler Birliğini oluşturan her bir cumhuriyetin tarih eğitiminde “Sovyet insanı” yetiştirmek gayesiyle Marksizm-Leninizm temelinde yazılmış tarih kitaplarını okutturmuştur. Bundan dolayı bu dönemde cumhuriyetlerde tarih yazımı Sovyet otoriteleri tarafından yönlendirilmiştir. Buna göre binlerce yıllık Türk tarihinden ziyade Sovyet Azerbaycanı, Sovyet Özbekistanı, Sovyet Kazakistanı, Sovyet Kırgızistanı, Sovyet Türkmenistanı vs. anlatılmış ve bu çerçevede bu halkların Çarlık Rusya'ya gönüllü olarak katılışına ve Sovyetler Birliğiyle birlikte yükselişine vurgu

yapılmıştır. Ülkelerin bağımsızlık kazanması ile birlikte, milli kimliğin yeniden biçimlendirilmesi ve milli tarih bilincinin inşası gerekli görülmüştür. Böylece bu ülkelerin yönetimleri bunu akılcı ve dikkatli bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Sovyet sansür ve baskılarından kurtulan cumhuriyetler yeni tarih kitapları yayımlamışlardır. Orta öğretim ders kitapları değiştirilerek Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan Tarihi, ayrıca Umumi veya Cihan (dünya) Tarihi şeklinde kitaplar hazırlanarak öğretilmeye başlanmıştır. Böylece, gerçek ve ortak tarihi geçmiş kardeş ülkelerin ders kitaplarında oradan da yeni Türk gençliğinin hafızalarında haklı yerini almaya başlamıştır.

Tarihi süreçte Türk dünyası ülkeleri ile kültürel ilişkilerdeki sürekliliği sağlayan faktörler konusunda pek çok şey söylenebilir. Ancak hepsinden önemlisi ortak dil, paylaşılan ortak kültürel miras ve manevi değerlerin varlığıdır. Türkiye’de ve Türk cumhuriyetlerinde milli eğitimin bir parçası olarak öğretilen Cengizhan’dan Atilla’ya, Kaşgarlı Mahmud’tan Hoca Ahmet Yesevi’ye, Dede Korkut’tan Köroğlu’na ata babalarımız ve ortak kahramanlarımız bizi birbirimize bağlamaktadır. Kökü binlerce yıl öncesine giden, zengin kültürel mirasımız ve paylaştığımız ortak değerler, birbirinden habersiz bile olsa Türk halkları arasındaki gönül bağlarının sağlam kalmasını engellemiştir.

Tarih dün, bugün ve yarın boyutunu temsil ettiğine göre, hayat dünden gelmekte, bugünü yaşamakta, fakat aynı zamanda yarına da gitmektedir. İnsan en iyi bugünde yaşar ve dolayısıyla günü çok iyi bilebilir. Fakat onun en önemli merakı, yarın, yani gelecektir. Gelecek için, yarınlar için biricik bilme imkânı düne bakmaktır. Dün, yani tarih çok iyi bilinirse, bugünün de yardımı ile yarın için bir şeyler sezilebilir. İşte insanlığın yarını, geleceği ile ilgili boyutu, en çok dün, yani tarih ile ilgilidir (Baykara, 1996, s. 7). Bugün Türk dünyası için çalışan ve kaygılanan insanların hedefleri manevi ve kültürel bağları pekiştirmekse; dünü, yani tarihi Umumi Türk Tarihi olarak öğrenmeli ve öğretmelidir. 10 yıl 20 yıl öncesinde olduğu gibi tarihi olaylar sadece Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan vs. Türklüğü açısından değerlendirilmemelidir. Nitelikli insan gücünün yetişmesi için eğitim imkânlarının geliştirilmesi her zaman bütün dünyanın üzerinde özenle durduğu bir konu olmuştur. Ülkeler arası ilişkilerin geliştirilmesi ve gelecek adına barış ve huzur köprülerinin oluşturulmasında eğitimin önemi herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Ancak bunlar içerisinde beşeri bilimlerin özellikle de tarih biliminin önemi bir hayli fazladır. Çünkü tarihin fazlasıyla önemsendiği bir dünyada yaşamaktayız. Bu açıdan Türk dünyasında ve

Kazakistan'da ilköğretim ve lise dengi okullarda ortak bir Türk tarihi kitabının okutulması büyük önem arz etmektedir.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, 1999 yılında yayımlanan, Kazakistan kimliğini anlatan “‘Tarih’in Akışında” adlı kitabında Türk kültürünün büyüklüğüne değinerek Kazakistan’ın devlet kimliğini Türk kültürü ile tanımlar. Kitabın “Kazak Bozkırı, Büyük Türk İlinin Parçasıdır” bölümünde Göktürklerden bahseder ve Köktürklerde “kök” kelimesinin gökyüzünün rengini belirttiğini söyleyerek, bu rengin Kazakistan bayrağının rengi olmasının bir tesadüf olmadığını yazar (Nazarbayev, 1999, 85). Daha sonra, “*Türk halkları bir bütün olarak hareket ettiğinde eşit özne olarak jeopolitik durumu etkileyebilir, hatta kültürel ilişkilere eşit özne olarak katılabilir. Bu yöndeki ilk adım çerçevesinde ortak kültürel kimliğimizin bilincinin yükseleceği Orta Asya Birliğinin kurulması oldu.*” (Nazarbayev, 1999, 117) diyerek birlikteliklerin altını çizer.

Ayrıca, Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev, Kazakistan’ın bağımsızlık kutlamalarında yaptığı konuşmalarda da Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Türkiye vs. ülkelerin ortak tarihi köklere sahip olduklarından bahseder (Alashainasy. kz, 2014).

Bu bakımdan tarihsel anlamda ilişkileri yeniden değerlendirerek Türk dünyasının geleceğini düşünerek ortak Türk tarihinin yazılması ve Türk cumhuriyetlerini de kapsayacak şekilde tarihi eserleri yeniden düzenlemek zarureti açıkça görülmektedir. Bunun için projeler geliştirilmeli, Türk tarihi ve kültürünü bütün Türk dünyasını kucaklayacak tarzda tarihi eserlerin yeniden hazırlanması amaçlanmalıdır. Bu şekilde yazılmış eserlerin, toplumların kimliklerinin oluşmasında büyük bir öneme sahip olan “tarih şuurunun”, Türk dünyasında tarihi gerçeklere uygun ve Türklüğün menfaatleri doğrultusunda oluşabilmesi konusunda mühim rol oynayacağı muhakkaktır.

Her ne kadar 1994’te Türk dünyası ortak tarih yazımı sağlamak için bir araya gelindiyse de anlaşma henüz sağlanamamıştır, bundan dolayı da çocuklarımıza Türk dünyasının ortak değerlerini anlatamadık. Fakat bu yolda çalışmalar duraksız devam etmiş ve etmektedir.

Türk Ocakları ile Marmara Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenledikleri “Avrasya’da Türk Dili ve Tarihi Eğitimi” adlı uluslararası Sempozyum’da konuşan dönemin Türkiye Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı, Talim Terbiye Kurulunun, ortak tarih ve tarih eğitimi konusunda çok köklü bir yeniden değerlendirme içerisinde olduğunu dile getirdi. Her düzeydeki tarih kitaplarının elden geçirilerek ve ne yazık ki bizi birleştirmesi beklenen, ancak tam tersi zaman zaman bizi ayıran ifadelerin bu kitaplardan

temizlenmesi ve tüm millete hitap edecek, tüm milletin başarılarını ihtiva edecek tarih kitaplarının yazımı konusunda Talim Terbiye Kurulunun çok kapsamlı bir çalışma içerisinde olduğunu belirtmişti (Haberler.com, 2013).

5 Eylül 2015 tarihinde Türk Keneşi Eğitim Bakanlarının Astana'da gerçekleştirilen 4. toplantısında, Türk Keneşi üye ülkelerinin desteğiyle Uluslararası Türk Akademisi tarafından hazırlanan 15. yüzyıla kadar olan konuları kapsayacak Ortak Türk Tarihi Kitabının Programı onaylanmıştır (turkkon.com, 2015).

Türk Akademisi, 15. yüzyıla kadar gelen ortak tarih kitabının taslağını 26 Kasım 2015'de Bakü'de üye ülkelerin milli eğitim bakanlarına sundu ve bakanların olurlarını aldı. Aynı yılın Mayıs ayında bakanlar tarafından kitabın son halinin onaylanacağı bildirilmişti. Devlet başkanlarının ve meclislerin onayından sonra, kitabın 2016 öğretim yılında 8. sınıflarda okutulmaya başlanacağı öngörülmüştür. Daha sonra, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan arasında imzalanan protokolle kurulan Astana merkezli Uluslararası Türk Akademisi, dört ülkenin ortaöğretim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmak üzere "Türk Dünyası Tarih Kitabı" hazırladığını bildirmiştir. Türk Akademisi Başkanı Darhan Hıdıralı'nın verdiği röportaja göre, bu kitap Öntürklerden 15. yüzyıla kadarki süreyle ilgili çalışmaları içeriyor. Ayrıca o, kitabın hazırlanmasındaki temel amacın "Dilde, fikirde, işte birlik!" olduğunu vurgulayarak, diğer Türk cumhuriyetlerinin Selçuklu ve Osmanlı'yı, Türkiye Türklerinin de Safevileri, Altınordu'yu ataları saymasını hedeflediklerini bildirdi. Türklerin İslam medeniyetine katkıları üzerinde durulan kitabın önümüzdeki aylarda dört ülkenin eğitim bakanlıklarının onayına sunulması düşünüldüğünü belirtti (tarihhaber.net, 2015).

KAYNAKÇA

- Abdulvahap Kara, Z. Y. (2016). *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarih Meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Ağayev, E. (2006). *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*. Türkiye: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Alashainasy.kz. (2014, Aralık 15). *Alashainasy.kz*. Ocak 12, 2017 tarihinde Alashainasy.kz: http://alashainasy.kz/kazak_tarihy/n-nazarbaev-kazaktyin-tarihy--tendessz-tarih-59244/ adresinden alındı
- Andican, A. (1996). *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Ayağan B. Ğ., Ş. M. (2013). *Kazakistan Tarihi, XX. Yüzyılın Başından Bugüne (9. Sınıf Tarih ders kitabı)*. Almatı: Atamura.
- Baykara, T. (1996). *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*. İzmir.
- Bekmahanova, N. (1985). *İstoriya Kazahskoy SSR 7-8 Klass*. Almatı.

T. Korkmaz. Kazakistan'da Düünden Bugüne Tarih Eğitimi.

- Bekmahanova, N. (1991). *İstoriya Kazahskoy SSR 8-9 Klass*. Almatı: Rauan.
- Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Danilov A.A., A. F. (2009). *Osveşenie Obşey İstorii Rossi i Narodov Postsovetskikh Stran v Şkolnih Uçebnikah İstorii Novih Nezavizimih Gosudarstv*. Moskva.
- Daniyarova A. E. (2009). *Oçerki Po Drevneyşey, Drevney i Srednevekovoy İstorii Kasahıstana*. Karaganda.
- Doğan, O. (2015). Küçük Cüz (Orda) Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusya'nın Tabiiyetine Girmesinin Rus Belgelerine Göre Değerlendirilmesi. *Orta Asya ve Kafkasya Tarihi, XVI. Türk Tarih Kongresi* (s. 229-255). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Haberler.com. (2013, Mayıs 15). *Haberler*. Ocak 10, 2017 tarihinde Haberler.com: <http://www.haberler.com/tarihi-yeniden-yazacak-4634911-haberi/> adresinden alındı
- Hakim, M. (2016). Kazakistan'da Sovyet Tarih Anlayışından Milli Tarih Anlayışına Geçiş Sürecinde Ermuhan Bekmahanoğlu'nun Rolü. *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri* (s. 129-133). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Hayit, B. (1987). *Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*. İstanbul.
- Hayit, B. (2004). *Türkistan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İstoriya Kazahskoy SSR*. (1943). Almatı.
- Joldasbayev, S. (2010). *Kazakistan Tarihi, Hrestomatiya (10. Sınıf Ders Kitabı)*. Almatı.
- Joldasbayev, S. (2012). *Orta Asırlar Kazakistan Tarihi (7. Sınıf ders kitabı)*. Almatı: Atamura.
- Kabuldinov Ziyabek, K. A. (2012). *Kazakistan Tarihi, XVIII. Yüzyıldan 1914 yılına kadar. (8. Sınıf Tarih Ders kitabı)*. Almata: Atamura.
- Kapar, M. A. (2016). Sovyetler Birliği Dönemi Ders Kitaplarında Eskiçağ Tarihi ve Eski Türk Tarihinin Öğretimi. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 239-252.
- Kara, G. (2016). Ermuhan Bekmahanovun Eserlerindeki Kazakistan Tarihinin Önemli Konuları. *Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri* (s. 103-116). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Kazak SSR Tarihi. VII-VIII Klas*. (1980). Almatı.
- Kozıbayev M. K., Ç. A. (2013). *Eskiden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*. İstanbul: Selenge.
- Nazarbayev N. (1999). *Tarihin Akışında*. Almatı.
- Niyazi, M. (2012). *Türk Tarih Felsefesi*. İstanbul: Ötüken.
- Özbaran, S. (1992). *Tarih ve Öğretimi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özdağ, M. (2001). *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*. Ankara: ASAM.
- Sadıkov Tokmuhammed, E. T. (2011). *Eskiçağ Kazakistan Tarihi (6. sınıf ders kitabı)*. Almatı: Atamura.
- Sersekeev, B. (2011). *Antik Kazakistan Tarihi Öğretim Yöntemleri (6. Sınıf Öğretmenlerine)*. Almatı: Atamura.
- Süleymanov, O. (1970). Jeti Sudın Köne Jazbaları. *Kazak Edebiyatı tarihhaber.net*. (2015, Ağustos 25). *tarihhaber.net*. Ocak 12, 2017 tarihinde Tarih Haber: <http://www.tarihhaber.net/turk-dunyasi-ortak-tarih-kitabi-yayimlandi/> adresinden alındı
- turkkon.com. (2015, Eylül). *Konseyi, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği*. Ocak 10, 2017 tarihinde turkkon.com: <http://www.turkkon.org/tr-TR/turk-kenesi-egitim-bakanlari-4-toplantisi-5-eylul-2015-tarihinde-astana%60da-gerceklestirildi/3/54/54/1875>
- VII-VIII Klass Kazakistan SSR Tarihi*. (1970). Almata.
- Zueva, L. İ. (No: 12- 1, 2016). Metodiceskie Ukazaniya dlya provedeniya Seminarskih Zanyatiy po disipline "Metodologiya İstorii". *Mejdunarodnyy Jurnal Eksperimentalnogo Obrasovaniya* , 107-109.